

NOĆNI ŽIVOT I ZABAVA U OSIJEKU NA PRIJELAZU 20. STOLJEĆA

Ivan Horvat

Zabava kao predmet proučavanja povijesti u hrvatskoj historiografiji dugo vremena nije bila vrlo popularna tema, te kao takva nije pobuđivala zanimanje istraživača, često je smatrana trivijalnom. Ono što se često zaboravlja jest da je povijest živa, dinamična i sveobuhvatna i da zabava kao bitan aspekt svakodnevnog života uvelike utječe na živote ljudi, kao i sam duh vremena u kojemu žive. Stoga, upoznati načine i vrste zabave nekog doba, te njihovu važnost u životima ljudi, jednako je važno kao i upoznavanje uzroka i posljedica društveno-političkih odnosa iz kojih oni proizlaze.

“Opasnost prijeti! Halleyev komet približava se sve više našoj zemlji, zato bjež’mo u *Srijemski podrum*!” (Vinaj; 2008: 25) Ovo upozorenje i poziv na opću paniku koji je jednog jutra osvanuo na osječkim ulicama mogao bi navesti i najracionalnijeg putnika namjernika da uputi jedan brzi pogled prema nebu prije nego da petama vjetra i uputi se u u Deszathyjevu ulicu br. 40, gdje se smjestio *Srijemski podrum*. Međutim, tamo bi zatekao tek veselo društvo koje je vlastitom namjerom, ili pak ponukano dosjetljivim plakatom, došlo kako bi, “uz dobru kapljicu, janjetinu i odojke na ražnju, sa veselom svirkom tamburaša” 1. svibnja 1912. proslavilo godišnjicu otvorenja podruma. (Vinaj, 2008: 25) To je samo jedan djelić noćnog života u Osijeku na prijelazu 20. stoljeća, koji je na tragu srednjoeuropske tradicije pratio sva nova zbivanja i trendove u društvenom životu. Ono što je možda najfascinantiije jest da je gotovo cijelo stoljeće prošlo od nastanka ovog plakata, no sama njegova ideja i struktura može nam puno toga reći o mentalnom sklopu ljudi i duhu vremena u kojemu je nastao, koji su iznenađujuće - moderni.

GOSTIONICE I KAVANE

Gostionice kao gradska okupljališta oduvijek su bile mjesta zabave, razonode i opuštanja i kao takve imale su vrlo važnu društvenu ulogu. One su se posjećivale svakodnevno, tamo su se izmijenjivala iskustva, sklapala poznanstva i poslovi, u njima se šalilo, svađalo, smijalo i plakalo. Gostionica *K topu* u Tvrđi, smještena na kraju Kuhačeve ulice prema Donjem gradu, bila je jedna od najstarijih u gradu (Živaković-Kerže, 2001: 75), u kojoj su, kao i u brojnim drugima, posjetioци mogli uživati u raznim vrstama domaćih i stranih piva, vina, rakije i drugih pića. Sa zadovoljnim mušterijama bili su zadovoljni i vlasnici, i dok su gostioničari punili krigele, čelnici gradske uprave zadovoljno su trljali ruke ubirući poreze i pristojbe od prodaje pića u gradu.

Koliko su gostionice bile unosan posao, ne samo za njihove vlasnike nego i za sam Osijek, svjedoči i žalba iz 1867. za uvođenje pristojbe na istočeno pivo, uz već postojeće pristojbe na proizvedeno pivo, koju su podigli Aleksandar Raih, vlasnik pivare u Donjem gradu, i Cajetan Šeper, vlasnik gornjogradske pivare. (Živaković-Kerže, 1999: 159) Nepopustljivost gradskih čelnika oko pitanja gostionica i prihoda koje grad ima od njih, jasna je i iz zahtjeva koji je ponovno 1891. podigao Šeper, ovaj put s lokalnim pivarom Bauerom, tražeći dokinuće uvoznine na domaće pivo, a povišenje uvoznine za strano pivo s 2 na 3 forinte po hektolitru. Međutim, kao i prethodni, i taj je zahtjev odbijen. (Sršan, 2007a: 369) Dodatni prihod gradu činile su i kazne od 10 novčića koje su gostioničari morali plaćati ako bi radili nakon početka “policaјne ure”. (Sršan, 2007a: 29) Ponekad bi se gostionica ili krčma našla na putu urbanističkog razvoja grada, no tada bi se vlasniku platila odšteta i pružila nova lokacija, kao u slučaju krčme *K splavi*, vlasnika Ignje Weissa, koja je morala biti srušena 1890. zbog proširenja mitnice u blizini kolodvora. Na prijedlog glavnog gradskog zastupnika Adama pl. Reisnera, isplaćena mu je odšteta od otprilike 200 forinti, pomoću koje je otvorio novu krčmu nazvanu *Buva*. (Sršan, 2007a: 366)

U starom Osijeku se u svakoj ulici nalazila samo jedna gostionica, koja je toј ulici davala ime i biljeg, te je predstavljala osnovu “teritorijalne” podjele unutar gradskih četvrti. Tako se u današnjoj Dubrovačkoј ulici nalazila gostionica *Kod crvenog kokota*, zbog čega se i ulica nazivala Kokotova, a u Ulici Hrvatske Republike nalazila se gostionica *Kod divljega čovjeka*, pa se stoga i ulica tako zvala. Gostionica *Tri ruže* nalazila se u današnjoj Ružinoј ulici, *Kod sunca* u Sunčanoј, a *K patki* u Patkinoј ulici (danas Ulica Josipa Bösendorfera u Tvrđi). Ponekad se provodila praksa da se samo dijelu ulice u blizini pojedine gostionice daje ime po toј gostionici, kao u slučaju Cvjetkove ulice koja je ime dobila po kipu sv. Florijana ili Cvjetka, čiji se središnji dio nazivao Paunova ulica, prema gostionici *K paunu* koja se tamo nalazila. Donji dio iste ulice nazivao se Labudova jer se prema predaji starih Donjograđana tu nalazila bara u kojoj su se kupali labudovi. (Živaković-Kerže, 1997: 39-40)

Također, sjeverni dio Ulice sv. Petka nazivao se Zvonov sokak po gostionici *K zvonu*, a sjeverni dio Banove ulice od Podravine (današnja Kišpatičeva) do Drave dobio je naziv Rakov sokak po gostionici *Kod tri crvena raka*. (Živaković-Kerže, 1997: 42) Paromlinska ulica (današnja Huttlerova), koja je dobila ime po Kraussovom paromlinu, do 1878. nazivala se Janjetova ulica (Lamelgasse) po gostionici *K janjetu*. (Živaković-Kerže, 1997: 43) Na uglu Ribarske i

Šamačke ulice nalazila se do druge polovice 20. stoljeća stara kuća gostionice Šaran. Glasovita je po svojoj tradiciji, jer se spominje već 1774. kada je prijestolonasljednik Josip II. dolazeći u Osijek često nalazio zabavu baš u toj gostionici. (Živaković-Kerže, 1997: 38) Još jedna od najpopularnijih osječkih gostionica, koja je ujedno slovila i za najotmjenu, zvala se *K bijelom vuku* (*Zum weisen Wolfen*), a nalazila se u Tvrdi u ulici Franje Kuhača 31, gdje se, osim piva, vina i drugih alkoholnih pića, ispijala i kava i to još od 1718. godine. (Živaković-Kerže, 2001: 77)

Za one, nešto otmjenije građane, kojima gostionice nisu bile po njihovom ukusu, postojale su gradske kavane u kojima su se voljeli okupljati. U prvim desetljećima 20. stoljeća, po uzoru na bečke i slične kavane, u gornjogradskim se kavanama mogla naručiti Schwartz kava, ili Kapuzinerkava (crnakavas nekoliko kapi slatkog vrhnja), ili Melange (kava s istom količinom kave i mlijeka), Brauner kava (smeđa) ili Verkhert kava (gotovo bijela). U kavanu *Casino* u Županijskoj ulici danju i noću zalazile su, uz bogate trgovce i industrijalce, i osobe na visokim položajima, te osobe iz uglednih osječkih obitelji, pa je ona uz svoju društvenu ulogu imala i onu drugu, poslovnu, budući da su se u njoj sklapala nova poslovna poznanstva, dogovori i ugovori. U kavanu su, zbog blizine Hrvatskog narodnog kazališta, često zalazili i domaći, ali i strani glumci i ostali umjetnici koji su se sa svojim putujućim družinama zatekli u Osijeku. Međutim, budući da početkom 20. stoljeća žene nisu zalazile u kavanu *Casino*, ta okupljanja su uglavnom bila privilegij muškog svijeta. (Živaković-Kerže, 2004: 31)

Kako bi povećao atraktivnost i posjećenost kavane *Casino*, njezin "kafedija" Adolf Schuller predao je 1897. gradskom poglavarstvu zahtjev za postavljanje stolova na pločniku ispred kavane, što mu je dozvoljeno, ali samo jednog reda stolova i to samo uvečer, pod uvjetom da stolovi ne smetaju prolazu pješaka ispred kavane. (Sršan; 2007b: 195) Vlasnici kavana i gostionica također su često organizirali razne filmske projekcije, okupljanja i zabave, koje su oglašavali putem ponekad senzacionalističkih, ali i urnebesnih plakata, poput onoga za već spomenutu proslavu godišnjice otvorenja *Srijemskog podruma*, kojim gostioničar Čika Paja poziva ljude da sklonište od zlogukog Halleyjevog kometa pronađu baš u njegovoj gostionici. (Vinaj, 2008: 25)

Još jedna vrlo popularna osječka kavana bila je ona u Hotelu Central na glavnom gradskom trgu, čiji je prostor bio podijeljen na odjeljke od kojih je svaki bio povjeren jednom konobaru. Sam hotel bio je u vlasništvu veleposjednika Cajetana Šepera, vlasnika gornjogradske pivare, koji je 1888. g. odlučio srušiti svoje svratište *K zlatnom križu* (*Zum goldenen Kreuz*) i na istome mjestu izgraditi luksuzan hotel s 25 soba, kavanom i velikom terasom na prvom katu, na kojoj bi se uvečer slušala glazba. Za osječke intelektualce, aristokraciju, trgovce, bankare, obrtnike, pa i dame koje su počele zalaziti u kavanu *Central*, ona je postala omiljenim mjestom za dnevno čitanje novina uz pomoć dugačkih držača od mahagonija, prepričavanje kuloarskih priča i komentiranje aktualnih skandala. (Živaković-Kerže, 2004: 32)

Slično se provodilo i u kavani Hotela Royal u vlasništvu braće Garai, za koju se kaže da je secesijski duh Osijeka izravno proizlazio iz nje. Izgrađena je početkom 1905. kada i Hotel Royal, koji predstavlja najreprezentativniju secesijsku zgradu u Kapucinskoj ulici. Ona je veći dio svog dobrog glasa dugovala stalnim i posebnim skupinama gostiju koji su imali naviku redovito u nju zalaziti. Slavnim danima kavane *Royal* pridonijeli su osječki politički i kulturni krugovi 20. stoljeća koji su je izabrali za mjesto okupljanja, časkanja i druženja, a stalni posjetitelji ove kavane pripadali su onima koji su ne samo pratili život u svom gradu nego su i utjecali na njega. Bili su to ugledni osječki odvjetnici, liječnici, profesori, inženjeri, te posjednici i drugi. (Živaković-Kerže, 2004: 33)

KAZALIŠNI ŽIVOT

U 19. stoljeću djelovalo je u Gornjem gradu Ignacijevu društvo kao prvo osječko diletantsko kazalište. Zadaća mu je bila dobrotvorna, a priređivalo bi zabave svojim članovima. To je društvo u Osijeku osnovalo prvu diletantsku družinu pod vodstvom Paje Kolarića i Srečka Laya u kojoj se glumilo na njemačkom jeziku, a od 1863. i na hrvatskom. Klupska kuća imala je i stalnu pozornicu sa zastorom izgrađenu od drveta i postavljenu na stupove, jer se nalazila u gornjogradskoj Podravini u blizini Drave, pa je stalno bila izložena poplavama. (Živaković-Kerže, 2001: 203)

Prvi korak prema profesionalnom kazalištu poduzelo je osječko Dioničko društvo za izgradnju kazališta i kasina

Cirkus Renlov

Na Ribjem trgu Danas u četvrtak 9. oktobra u 8 sati na večer

VELIKA ŠPORTSKA PREDSTAVA

Svengali

i druge cirkuske tačke. Pri kraju predstave
Veliko nagradno natjecanje u
Hrvanju
Za nagradu 15.000 te zlatne
i srebrene kolajne
Po žrijebu 4 para hrvanja

A. Gromow

T. Beck

TAJANSTVENA

Susret dvaju orijaša

1. CRNA MASKA - T. BECK
(Tko je taj čovjek??) (Hrv. hercules)

SENZACIJA!!

A. CROMOW - D. BOGATIREW
(Sibirija) (Bugarska)

3. I. ZAIKIN - S. MEHMEDOVIĆ
(Svjetski champion) (Skoplje)

TEHNIKA!!!

4. A. Gojer = V. Božić
(Njemačka) (Sarajeva)

TEHNIKA!!!

susret!!

Tko će pobediti?

Tko će pobediti?

Sudac P. S. K. W. Golembiowsky

RAVNATELJSTVO

Međutim, tada su cirkusi imali vrlo skroman program jer se cjelokupna predstava svodila samo na jahanje. (Živaković-Kerže, 1997: 130) Također je poznato da je Osijek 1886. posjetio *Circus Articelli*, čiji su jahači i akrobati oduševili Osječane. (Vinaj, 2008: 28) Nakon njega, u grad je 1898. stigao najznamenitiji cirkus *Barnum i Bailay*, koji je došao posebnim vlakovima i zbog svoje je veličine bio smješten na prostranom topničkom vježbalištu u Donjem gradu. Pod cirkuskim šatorom se u jednom danu okupljalo 20 000 ljudi, što iz grada, što iz njegove okolice, a zanimanje za ovaj cirkus bilo je toliko veliko da su u posljedopodnevni satima u gradu bile zatvorene sve trgovine, uredi i gostionice. (Živaković-Kerže, 1997: 131) Drugi cirkusi i slične putujuće skupine pout *Cirkusa Pkard* i *Cirkusa Renlov* zabavljali su Osječane s vremena na vrijeme svojim predstavama kao što su "natjecanje u hrvanju između misterioznog hrvača Crne Maske i hrvatskog Herkulesa - T. Becka.". Osječani su ostali zapanjeni "briljantnom predstavom svjetske produkcije *Čovjek pod autom*" i fascinirani *Montenegrovom Menažerijom* gdje su mogli vidjeti "velikimi zmijami, 18 lavovah, 6 divlji bengalski jaguari, obitelj morskih medvjedah sa sjevernog pola, obitelj tako zvanih srebrnih lavovah" i sl. (Vinaj, 2008: 28)

Balovi i plesnjaci bili su još jedan popularan oblik zabave, te su se održavali u zato posebno izgrađenim dvoranama, od kojih je najpoznatija ona na ulazu u perivoj Gradski vrt, koja je zbog svoje ljepote ponekad bila nazivana osječkim Schönbrunom. Ona je u stvari bila zgrada streljane, izgrađena u klasicističkom stilu, a sastojala se od gostionice, velike staklene terase i izuzetno lijepe plesne dvorane - prve i jedine dvorane u gradu koja je bila namijenjena samo za ples (Živaković-Kerže, 2004: 19). Kao takva, bila je posebno privlačna Osječanima iz viših društvenih krugova, mjesto gdje se išlo vidjeti i biti viđen, gdje čak i uobičajena pravila lijepog ponašanja nisu bila adekvatna, nego su uzdignuta na jednu potpuno novu razinu. Tako naprimjer, dok u Osijeku pločnici još nisu bili u modi, pred ulazom u balsku dvoranu Gradskoga vrta u vrijeme kišnih dana nalazile su se brojne kaljuže i blato. Da bi posjetioci lijepi i čisti ušli u dvoranu, kavalir je morao skinuti svečane cipele i čarape da bi bos prenio damu na rukama u dom zabave. Zatim bi se pred ulazom obrisao, obuo i plesni par bi dostojanstveno ušao u balsku dvoranu. (Živaković-Kerže, 1997: 129)

Za one u potrazi za nešto intimnijim oblicima zabave, na raspolaganju su bile javne kuće, tzv. bludilišta, koja su bila jedina mjesta na kojima se legalno moglo baviti prostitucijom. Ona je bila kontrolirana Statutom o nadziranju prostitucije u gradu Osijeku, koji je točno propisivao djelatnosti i usluge koje su se mogle pružati u osječkim bludilištima. Taj statut, međutim, nije bio imun na izmjene i dopune, tako je 1887. predan zahtjev gradskom poglavarstvu da se ukine stavka koja, pod prijetnjom gubitka ovlasti za držanje bludionice, zabranjuje u tim ustanovama prodaju sve hrane i pića osim kave i čaja. U istom je zahtjevu zatraženo i reguliranje smještaja osječkih

bludnica, kako bi one mogle živjeti isključivo u bludilištima, nikako u privatnim stanovima. (Sršan, 2007a: 40) Gradskih je bludilišta bilo nekoliko, a poznat je zahtjev za izgradnju jednokatne i prizemne zgrade za bludilište u vlasništvu supružnika Vilima i Elizabete Aranyoš, predan gradskom poglavarstvu 1912. godine. Gradsko poglavarstvo odobrilo je nacrt i izdalo građevinsku dozvolu za zgradu koja se nalazila u Cankarevoj ulici (današnja Čevapovićeve) na broju 24-26 (Zbirka odobrenih građevnih nacrti, Tek. br. 21, Registraturni broj 15847. i, 1912).

Različite privatne zabave, također su bile vrlo popularna odredišta Osječana, pogotovo u posebnim prilikama poput poklada, kada bi se diljem grada organizirale krabuljne zabave, vrlo popularne u to doba i iščekivane čitave godine. Tako je u Osijeku 6. veljače 1926. upriličeno čak deset pokladnih zabava, te se u svim dijelovima grada tu noć veselilo kao nikada ranije. Članovi pojedinih osječkih obitelji zabavljali su se na tri krabuljne zabave. Na obrtničkoj zabavi u Royalu moglo se vidjeti tatu i mamu, dok je *omama* s unukom bila na orlovskoj zabavi kod Jelića, a *otata* se zabavljao na Zvonimirovoj zabavi kod Fabijanovića. (Živaković-Kerže, 1997: 128)

No u nedostatku ekstravagantnih krabuljnih zabava, dovoljne su bile i one nešto konvencionalnije. Naprimjer, Adela Deszaty, rođena Horing, udovica ljekarnika Deszatyja iz Duge ulice, okupljala je 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća u svome domu takozvani Osječki trio. Adela je svirala klavir, Josip Gustav Blau, bogati osječki trgovac, violinu, a Ivan Nepomuk Hummel violončelo. U to doba niti jedna glazbena priredba u gradu nije mogla proći bez Hummla, koji je tada bio središnja osoba glazbenog života. (Živaković-Kerže, 1997: 85) Takvi i drugi koncerti bili su uobičajena pojava u Osijeku, pogotovo na državne praznike, poput dana stupanja Franje Josipa I. na vlast i sl., kada su bili neizostavni. Često su imali i humanitarni karakter, tako da su uz svoju zabavnu ulogu imali i ulogu prikupljanja novca za različite grupe ljudi i institucije u potrebi, kao što su pučka kuhinja, crveni križ, dom za nezbrinutu djecu, ali i u ratno-pripomoćne svrhe i sl. (Vinaj, 2008: 24-25)

Naposljetku, čak i uz sve dostupne izvore, teško je uhvatiti duh jednog vremena gledajući ga s distance od sto ili više godina, tako da se njegovo objašnjavanje kroz današnje prilike može činiti uzaludnim trošenjem riječi. Vođeni time, možda je najbolje zaključiti koristeći se originalnim svjedočanstvom vremena, novinskim člankom iz Vjesnika o jednoj od zabava u kavani *Casino*, koji nam izvještava: "Među gostima koji se sakupiše u lijepom broju vidjesmo podžupana g. Chauraka sa suprugom, predsjednika sudbenog stola g. Štefanovića, pukovnika g. Ditzja itd. Premda je unapried ustanovljeno bilo da će

koncert biti bez plesa, nisu se mogli suzdržati mladi plesači i plesačice, da po dovršenom programu ne zaplešu. A tko bi imao toliko smjelosti, toliko snage i srca, da im uzkrati to mladenačko uživanje, u kom se kad kada i stariji pomlade? Sa Strausovim valcerom odpočet je ples oko 11 sati, a dovršen je oko 3 sata po ponoći. Cielo društvo bijaše izvanredno dobro zazpoloženo, a razišlo se je oko 4 sata pod zoru zadovoljno. - Ovom potrebnom zabavom dokazano je da se može preporučiti i društveni život u gradu Osijeku." (Vjesnik županije virovitičke, br. 2, 1895: str. 14)

Kada bismo nešto naučili iz ovoga, možda se današnji noćni život Osijeka i ne bi činio toliko tmurnim kako se često prikazuje. Mnogi sadržaji koje danas imamo, kao što su kazališta, kina, različita kulturnoumjetnička društva i sl. stoje na temeljima nastalim baš u secesijsko doba na prijelazu 20. stoljeća. Međutim, kako se volimo hvaliti secesijskim nasljeđem Osijeka, ne bi bilo na odmet imati i barem malo secesijskog duha, a sve ostalo će doći samo. I tko zna, kada nam Halleyjev komet ponovno priprijeti, možda opet budemo imali mjesto na koje se možemo skloniti od njega.

IZVORI I LITERATURA

1. Sršan, Stjepan (urednik), 2007a. *Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XXI., Zapisnici grada Osijeka 1887. - 1895.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, str. 29, 40, 366, 369.
 2. Sršan, Stjepan (urednik), 2007b. *Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XXII., Zapisnici grada Osijeka 1896. - 1901.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, str. 195.
 3. Vinaj, Marina, 2008. *Plakat za plakat - iz zbirke Muzeja Slavonije Osijek*, Muzej Slavonije Osijek, Osijek.
 4. Novogradnja prizemne i jednokatne stambene zgrade za bludilište (RČ. 1584/9 i 10), Zbirka odobrenih građevnih nacrti, Tek. br. 21, Registraturni broj 15847. i, Poglavarstvo sl. i kr. grada Osijeka, Osijek, 1912.
 5. Vjesnik županije virovitičke, 15. siječnja 1895., br. 2, god. IV
 6. Vjesnik županije virovitičke, 15. studeni 1896., br. 22, god. V
1. Živaković-Kerže, Zlata, 1997. *Svaštice iz staroga Osijeka*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Društvo za hrvatsku povijesnicu, Osijek.
 2. Živaković-Kerže, Zlata, 1999. *S tradicionalnih na nove puteve - trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Hrvatski institut za povijest - Zagreb, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Društvo za hrvatsku povijesnicu, Osijek.
 3. Živaković-Kerže, Zlata, 2001. *Svaštice iz staroga Osijeka II. (dopunjeno i izmijenjeno izdanje)*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Društvo za hrvatsku povijesnicu, Osijek.
 4. Živaković-Kerže, Zlata, 2004. *Osječka sjećanja i svaštice (20. stoljeće) (1. dio)*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Društvo za hrvatsku povijesnicu, Osijek.
 5. Živaković-Kerže, Zlata, 2008. *Osječka sjećanja i svaštice (20. stoljeće) (2. dio)*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Društvo za hrvatsku povijesnicu, Osijek.

Sve slike su fotografije originalnih plakata iz kataloga "Plakat za plakat" Marine Vinaj, koje je fotografirao Marin Topić.